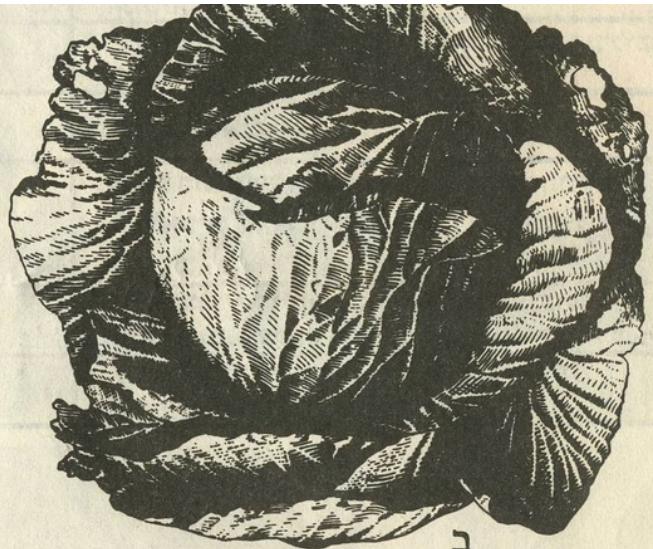

הטיפות העיקריות
של כרוב הגינה: הגידול
רחב גוני ביותר בסל
המוחנות שלנו. א: כרוב
עלים. ב: כרוב הראשונים.
ג: כרוב הימיינס.

הצמחיים שיפרו את נון הירק

צילם ואייר: ד"ר דוד דרום * מאת: פרופ' דניאל זהריי

ירקות במספר אטרים. נתונים מפורטים על "סל הריקות" בעולם העתיק מצוינים בידינו החל מהתקופה הקלאיתית דהיום, מסוף האלף הראשון שון לפני ספירת הנוצרים ואילך. סופרים יווניים ורומיים סקרו בפרטוטו את גראירק של זמנם. נתונים רבים ממצוים במקרא ונוד יתיר במסנה. על אלה ווסף גם תיאורים של ספרדים ונוסעים בת考פות מאוחרות יותר. لكن, אפשר לגבש תמונה די מלאה של תולדות גראירק באירופה באלפיים השניים האחרונים. את עיקריה ניתן לסכם כדלקמן:

גדלים בר אבות מוצאים של, לפחות, תריסר גידוליירק חשובים. השלבים הראשונים של התפתחות גראירק בעולם העתיק (אגן הימהתיכון), אירופה הדור מית ודרום מורה אסיה) מוכרים לנו פחות מתולדות תבאות השדה ועצי הפרי של איוורו. זאת מהסיבה שבירקות אוסף המגדל, בדרך כלל, חלקן צמה רכים, אשר אינם משתמרים באטרים ארכיאולוגיים. מסיבה זו חסרים לנו נתוני מפתח ארכיאולוגיים על תחילת הבוט של רוב הירקות. רק במקרים, עקב היובש הרב, נשמרו שרידי

הקדמה
ישראל מונה חלק קטן מחבל הארץ מצומצם (המוריה הקרה) אשר בו הייתה ראשית החקלאות של העולם העתיק. במאמר הראשון בסידרה זו ("צמחים שסייעו את החקלאות") סקרנו את תחילת ייצור המזון בעולם העתיק, והתוודענו לתובאות השדה ועצי הפרי ששימשו מסד למה שמכנים היום בשם "המהפכה החקלאית". הדבר שינו את העבודה שאבאות המוצא של רבים

מצמחי מזון אלו גדלים בר בישראל. להפעם ונסוק בקבוצה נוספת של צמחים תועתת: גידולי גראירק. אלה ועוד, ככל הנראה,سلح המזון החקלאי אחריו התבוסות גידולי הגרעינים ועצי הפרי. נציג את הצמחים שהיו הראשונים גראירק בעולם העתיק, ובמיוחד את צמחי היבר מהם התפתחו גידולי הירק. גם בתולדות פרק זה של החקלאות מלאו איזורנו תפקיד נכבד. באירוע

*האוניברסיטה העברית, ירושלים.

מרכיבי "סל היוקות" של ישראל – וכור מ hatchetם

הגידול מקומ מוצא נתוניים ראשוניים על הביתות

א. ירקות שביות באיזורנו

ירק חשוב בתקופה הקלאסית (יוונית-רומאית). גידלו, נראה, במצרים כבר באلف השלישי לפנה"ס.	างן הים-התיכון והמורוח הקרוב	1. חסה
ירק חשוב בתקופה הקלאסית.	างן הים-התיכון	2. סלק
גידלו את הכרוב באירופה הדרומית כבר בתקופה הרומאית.	אירופה הדרומית והמערבית	3. כרוב
ידוע ליוניים ולרומים. בישראל גידלו את הצנון כבר בתקופת המשנה.	างן הים-התיכון ודורות מורוח אסיה	4. צנון
מופיע במורוח הקרוב במאות הראשונות לספה"נ.	างן הים-התיכון והמורוח הקרוב	5. גזר
ידוע לרומים. בישראל, יתכן שגדלוה בתקופה המשנה.	างן הים-התיכון	6. ארטישוק
ירק חשוב של התקופה הקלאסית. במצרים גידלו, נראה, כבר באلف השני לפנה"ס.	כנראה מרכז אסיה	7. בצל
ידוע לרומים.	כנראה מרכז אסיה	8. שום הגינה
השם הנפוץ של המורוח הקרוב עוד לפני התקופה הקלאסית. במצרים גידלו כבר באلف השלישי לפנה"ס.	างן הים-התיכון	9. שום הפורי
אחד מצמחי המיקשה החשובים של התקופה הקלאסית. גידלו במצרים כבר באلف השני לפנה"ס.	מדרניות המורוח הקרוב ואפריקה הצפונית	10. אבטיח
צמח מיקשה חשוב כבר בתקופה הקלאסית (יוונית-רומאית). המלפפון של המשנה.	המורוח התיכון	11. מלון

ב. ירקות מדרום אסיה

הגיע לאיזורנו, נראה, בתחלת התקופה העברית (במאה השמינית לספירה).	הודי	1. חציל
הגיע לאיזורנו, נראה, בתקופה העברית המאוחרת (במאה העשירית).	הודי	2. בامية
הגיע לאיזורנו, נראה, בתקופה העברית, אך יש הטוענים שהגיע מוקדם יותר. מוהים אותו כקשוא (הקשות) של המשנה.	צפון מזרח ההודי	3. מלפפון.

ג. מהגרים חדשים מארצות הברית

הוכנסה לאירופה אחרי הכיבוש הספרדי של ארצות הברית (במאה ה-17 וה-18).	דרום ומרכז ארצות הברית	1. עגבניה.
כני"	דרום ומרכז ארצות הברית	2. פלפל
כני"	דרום ארצות הברית	3. תפוח-אדמה
כני"	דרום ומרכז ארצות הברית	4. קשווא
כני"	דרום ומרכז ארצות הברית	5. דלעת

א, ב' כרובית

ג' קולדי

ד' פריחה ופרי של צנון

(המשך עמודו 25)

של גראהיירק החורפי בישראל באוטה תקופת. בית החסה חל, ככל הנראה, בגין הימנ התיכיל, ובאיוור זה נזוץ גם צמה הבר ממנה התפתחה הירק התורבותי. קרוב הבר של חסת הגינה היא חסת המען (תמונה 1) הפוצה ברוב החקלאי הארץ, ובולטת בתחלית הקץ בעשׂת רע והלקי האלק, ובולטת בתקופה הפלפל, הקישוא ותפוח. האגד בבדות בו, צידי דרכים ושדות שלחין. חסת המצפּן מצטטית בסידור המיעוד של עליה הייצבים אכתי בכיוון צפונדרום ומונעם, בצדקה זו, התחרומות יתר של הצמת בימי הקץ החמים (מכאן שמה: חסת המצפּן). בחדש הקץ הראשי מותפה עיפוי הפרחיה הגבוקות של הצמת המגינים נוגבותם לכדי 1-2 מ' והפרחים של איוינו. כמה מהם אף בולטים בנוף הצמת של ישראל.

בכתבה הוכחתת נתמך בגידולי גראהיירק הקלאסיים של איוינו, ועוד יותר בקורבי הבר שמהם פותחו היוקרות הללו. לגידולים האחוריים הקדשו את התהומות הציבעניות, וזאת מתוך הרכחה שזראי שנותודע למשדי גרייהך של איוינו. כמה מהם אף בולטים בנוף הצמת של העולם העתיק. הגינוי להנעה שהבית של צמחים תרבותיים החל באוטם השטחים כבר בתקופה הקללאסית (ולפי שרדים שנחשפו במצרים – באלאג או אלפי שנים קודם לכן) התקיימה בעולם העתיק תרבויות מפותחות של יידולי ויקות. יבול גראהיירק שלמדו את יצור הגעיניות והפירות – וכפי הנראה במיוחד באיזוריהם צפוי ישוב. צמחי הריך העקיים של תקופת זו מוזהים היום בבטחון (ראה טבלה). מצויים כמעט תמיד מקומי, מעדים על כך בורות המוצאים. גידולי הירק הצלicho הבר מהם אים להגדיר היטב את צמחי הבר מלה פותחו גידולים התהבותיים. קרובי בר אלה נדלים באופן היס-תת-היכון, או בדורם מורה אסיה דהינו, במרקם החקלאי של העולם העתיק. הגינוי להנעה שהבית של צמחים וגדלים בר צמחי המזcano!

1. חסה
החסה היא אחד מצמחי הירק החשובים ביותר בעולם. כיום מגדים חסה בכמותות גדולות הן באירופה והן בצפון אמריקה. בירק זה מוכרים טיפוסים נעלים עליים אווכים ומבוצרים ("חסת עליים") וכן טיפוסים שעליים מקובצים ייחד בוגש דמי דרוב ("חסת ראש"). בארץ-הברית של אמריקה וזה המונח "סלט" עם חסה; גם בארץ שלחסה משקל ניכר ב"סל הירקות".

2. גזר
גם הנגר מהווה מוצר מוביל בשוק הירקות ואשרשו (שורשו המעוובים) משמשים, בין

(א) כבר בתקופה הקללאסית (ולפי שרדים שנחשפו במצרים – באלאג או אלפי שנים לפני כן) התקיימה בעולם העתיק תרבויות מפותחות של יידולי ויקות. יבול גראהיירק שלמדו את יצור הגעיניות והפירות – וכפי הנראה במיוחד באיזוריהם צפוי ישוב. צמחי הריך העקיים של תקופת זו מוזהים היום בבטחון (ראה טבלה). מצויים כמעט תמיד מקומי, מעדים על כך בורות המוצאים. גידולי הירק הצלicho הבר מהם אים להגדיר היטב את צמחי הבר מלה פותחו גידולים התהבותיים. קרובי בר אלה נדלים באופן היס-תת-היכון, או בדורם מורה אסיה דהינו, במרקם החקלאי של העולם העתיק. הגינוי להנעה שהבית של צמחים וגדלים בר צמחי המזcano!

(ב) מאוחר יותר, באלאג הרראשון לספירה, מצטרפים ל"סל הירקות" של העולם העז. תיק כמה צמחים מקומיים ונספים, ומספר גדולים חדשים שמוקומם בדורם אסיה. בין הארץ-הברית בולטים החציל והמלפפון.

(ג) גל של ייקות חדשים הגיע לאירופה אחרי גילוי מרים-הרים. האידראפיאים הראשונים שהגנו על אמריקה המרכזית ולאמריקה הדומינית הופעטו למצואו ביבשת זו תרבויות חקלאיות משגשגת, שונדה והתפתחה ללא כל קשר עם החקלאות באירופה ואסיה. גם החקלאות

חוֹרֶפִי בַתְיִגְדָּל פָּתֻחִים וּבַמִּיחָד בְּקַרְעָוָת
חֲרֵשִׁיטִיתָה. הָא חֹדר גַּם עַמְוקׂ לִמְדָבָר וְלִעֲרָבָה.
עַלְיוֹן הבשוריים טובים לבישול, ואפשר להשתמש
בָּהֶם להכנת תבשיל בדומה לסלק העלים התרבוּ
חַי.

4. כרוב הגינה

כרוב הגינה היו הגייל הרב-גוני המרשימים ביותר בין צמחי ניראיך. במרוצת השנים טיפחו החקלאים בגידול והמספק טיפות השנים כל כך אחד ממשנהו, עד כי כיס שפתול בהם קשה להאמינו שאליהם רק נזירים פחתו וויצובו מגידול אחד. באוצר מגדלים היה עיקרי את כרוב הראשים (זהו הכרוב בלשון העם) אשר בו העלים הבשרניים מהודקים ייחד דל בקצתה הגבעול, ואית הכרובית בה התקבצו והתאחו ענפי התפרחת לנוש לבן, זנים אחרים של הגבעול), כרוב הניצנים (מספר יצנים על הגבעול המאורך והפכים לכרוביו וראש קלויים והברוקולי), הדומה לכרובית אך מבורת יותר וצבעה ירוקה העטיפוס גדולות ייותר של כרוב הגינה, והמקורה ממנה פחתו הזנים נוריל, הוא כרוב העלים. בהר העלים הבשרניים חפשיים ומסודרים בשוננות.

העימה כלו דומה עדין מאד לכרוב הבר. הכרוב היה אחד ממרכיבי "סל הירוקות" החשובים של רומא. באיטליה יידלו ואיפוסים גדולים של כרוב עלים שהצעינו גם בגבעולים אודוכרים ועספיסיים. את הכרובים הללו יידלו

חציל

החצילה היוו אחד ממצמי הירק החשובים של איזורינו, וcosa להתראות את המתבגר המזוחה ביל' לומודו בהרבה על עדשות המאכלי השוימים שמכנים מהפירות הרוחניות והבשרניות של יין זה. החצילה הוכנס לראשונה, ככל הרואת, לתיבותם בהרו. הוא הגיע לאיזורנו רק בתקופה העברית. הארכיארים לא הגיעו עד לתקופה האשנונית. מוקר הבר מבנו התפתח החציל התברוניט מוכור הרום הטוב. אבוי של החציל הוא סולנט החדק הנפוץ באיזורי הסובאנות הטרופיות של אפריקה והודו. כמו והוא חזר גם לאירועו בבקעת

המלך אוכלאסיה מושימה שלו גדה בשם
רת עינ-גדי.
словנים החדק דומה בצוותו החיצונית לחיזיל
אלא בעוליו מעוצים וקוצניים יותר ופירותו
עוויים אזהרים (ראה חמונה).

אבטיח ומלוון

האבטיח והקלון הים שני דלועי המיקשה הקיציים של איזורנו – מאז תקופת המקרא המשנה. שינויו שמו על מעמד בכיר, על אף תספנות מאותות יותר: קודם המפלגה (מאמריו מורה ספה) ואחריך הקשווא הדלעת (מאמריו

גם האבטחה וגם המלון הינם אוצרות של יהודים, וכן גודלים אבות המוצאים של שני ללוועיים אלו. במורה הקורב לתגלו גם הסימנים הקדומים ביותר של ביותם: במצבים גדלו את אלבון השופע בקרב יהודים לפני הספירה. שדרי הגליל הראינו פולני הספירה.

קרוב הבר של האבטחה התורבותי הוא אבטחה הפיקועה (ראה תמונה) הנפוץ במדבירות החול של הסירה והציהריה העברית, והגדל רם בגב בשפלה החורין. בצוותו מוכיר צמח זה בברואה ווקינטנית של הגידול התורבותי אך פירוטינו הינו וסרים והספוגאים מרומים כלעינה.

קרוב הזכר של המלון הוא הקיווא המשולש נפוץ בעמם החמים מזורח הקרווב. עבר היה ממה זה די נפוץ בעמק היידן העליון ועמק רודוואל אלא שבשנים האחרונות כמעט והוכחה ארץ על ידי העיבוד החקלאי.

חשת המצפן ← מראה בד' כיוון דרך תורת ימישע

שונים של סלק, שכולם פותחו ממקו אחד, אך עוצבו, במהלך ההיסטוריה החקלאית, לשימושים שונים. בעבר היה הנפוץ **סלק העלים** (הסלק או התרד של המשנה והתלמוד). סלק זה דומה מאוד לסלק הבהיר ומוציאין בשושנות עלים גדולים ששימשו (ויאדיין ממשמשים) לבישול – לתרד של ימיין.

מאותר יותר פיתח החקלאי סלק אשר לו
צורות בעלות שורש מעובה. בין הסלקים היוצרים
רים אשורוסים, מושך הסלק האדם, או סלק
הגינה, האמורוה מרכיב חשוב של "סל הירקות"
בישראל. שורשו העטסי, העשיר בצעבנ' אנטוציאין
או, משמש/non להכנת החמיצה והן (לאחר בישול)
במאחריו יתרכז את הגור גידלו באזרונו עוד קודם לבן, ויש
המהמים את האיספנסני של תלמידו הרושלמי עם
הזהובים בערך נפוצים גודרים בעלי אשרושים
אזרומס-סגולים, צחובים או לבנים. הגור השולט
במאחריו בגור-הריך, שצבעו ג'ינג'יכתם, טופח בהולנד

המאה ה-19. בדור הראשון מותך של המשפוא טיפוסים עשירים בסוכו, כמו כתהlixir לקרה הסוכר שיבואו (אמריקת הטרופופית) נחסם על ידי המוצר הימי. כך נוצר סלק הסוכר המשמש, יחד עם קנה סוכר, בסיס להפקת הסוכר בעולם. סלק עליים היה אחד המרכיבים החשובים של ייצור הסוכר ורבותו, וכך גם אמצעי ההזרקה

בן-זיהו, בעקבות העתקה, הוא מגדיר הילש במקורה רות יונאים ורומאים וכן גם במקורות יהודים מאותה תקופה. הקדמוניים האמינו הן ערכו התוונית והן בערכו הרפואית וכבר אמר רב הסדא: "תבשיל של תרדין יפה ללב וטוב לעיניים ושלל שכן לבני המיעים". הסלק הוכנס, ככל הנראה, לרבות בגין הימתחיכון באף הראשון לפניו. מילוי הדרישה

3. סלק הסלק מצטיין ברוביו צורות. קיימים טיפוסים מקוון הכרם מומנו פותח הסלק התרבותי מזווהו היום. וזו סלק הכרם (רואה מנוחה) הפוך בגין הימנחתיכון. בארץ גדל סלק הכרם הן כשב רע (בגדולי שדה ובשוליג נגינס) והן צמיחה בר שורשים רכים למד המכוירים מאי את הירק התהרבותי הן ברכיהם והן בטעםם.

סלק. 3